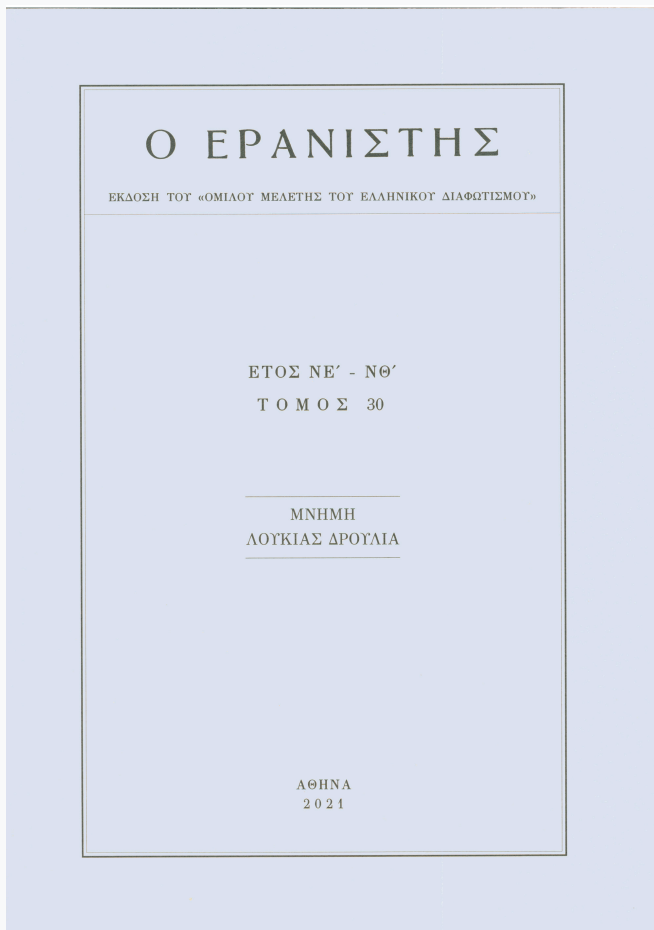


The Gleaner

No 30 (2021)

In Memoriam of Loukia Droulia



Τα κατασχεμένα του Πούπλιου Μαρκίδη Πούλιου

Stessi Athini

doi: [10.12681/er.36123](https://doi.org/10.12681/er.36123)

Copyright © 2023



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Athini, S. (2024). Τα κατασχεμένα του Πούπλιου Μαρκίδη Πούλιου: Ένα κλειδί για την ιχνηλασία του γαλλικού βιβλίου στα χρόνια της ωρίμανσης του νεοελληνικού Διαφωτισμού. *The Gleaner*, (30), 493–524. <https://doi.org/10.12681/er.36123>

ΤΑ ΚΑΤΑΣΧΕΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΟΥΠΛΙΟΥ ΜΑΡΚΙΔΗ ΠΟΥΛΙΟΥ

Ένα κλειδί για την ιχνηλασία του γαλλικού βιβλίου
στα χρόνια της ωρίμανσης του νεοελληνικού Διαφωτισμού

Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΥΠΛΙΟΥ ΜΑΡΚΙΔΗ ΠΟΥΛΙΟΥ στο Βουκουρέστι κατά το πρώτο εξάμηνο του 1797 είναι αρκετά γνωστή: σύμφωνα με τεκμήρια που διασώζουν τα αυστριακά αρχεία,¹ ο Πούπλιος, ιδιοκτήτης μαζί με τον αδελφό του Γεώργιο της *Εφημερίδος* της Βιέννης (1790-1797) και του ομώνυμου τυπογραφείου,² είχε διασχίσει τα σύνορα της αψβουργικής επικράτειας, μεταφέροντας βιβλία με προορισμό τη Βλαχία. Η διακίνηση των βιβλίων στο Βουκουρέστι δεν άργησε να προκαλέσει ανησυχία στην τοπική κοινωνία και τους βογιάρους. Καθώς ο Πούπλιος είχε αυστριακή υπηκοότητα, ο ηγεμόνας της Βλαχίας απευθύνθηκε στον πρόξενο των Αψβούργων στο Βουκουρέστι Merkelius, ζητώντας του να μεσολαβήσει για την απαγόρευση των βιβλίων. Ο πρόξενος ενημέρωσε τον αυστριακό υπουργό Εξωτερικών, ο οποίος αποφάνθηκε ότι το διαβήτηριο του Πούπλιου ήταν παράνομο και οι ισχυρισμοί του περί νόμιμης εξαγωγής των βιβλίων ψευδείς· τα χαρακτήρισε, μάλιστα, «λίαν επικίνδυνα», κρίνοντας ότι έσπερναν «το δηλητήριο των νεογαλλικών πολιτικών και θρησκευτικών ιδεών και της γενικής διαφθοράς των ηθών». Ο αυστριακός πρόξενος ενήργησε άμεσα: μέσα στον Μάρτιο του 1797 τα

* Ευχαριστώ και από εδώ τον Jeffrey Freedman, καθηγητή Ιστορίας στο Yeshiva University, για την άμεση ανταπόκρισή του να μου αποστείλει δημοσιευμένη μελέτη του, τη συνάδελφο Γεωργία Γκότση για τις καίριες παρατηρήσεις της, καθώς και τους υποψήφιους διδάκτορες Δέσποινα Γκόγκου και Μάρκο Ξυδάκη που μου πρόωθησαν δυσπρόσιτα δημοσιεύματα από την ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

1. Βλ. Γεώργιος Λάιος, «Οι αδελφοί Πούλιου, ο Γεώργιος Θεοχάρης και άλλοι σύντροφοι του Ρήγα (Ανέκδοτα έγγραφα από τα Αρχεία της Βιέννης)», *ΔΙΕΕ* 12 (1957-1958), 202-270.

2. Οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου είχαν προσληφθεί στο τυπογραφείο Baumeister στα 1788 και ανέλαβαν την επιχείρηση το 1792, ύστερα από πρόταση του ιδιοκτήτη του, βλ. Λάιος, «Οι αδελφοί Πούλιου...», ό.π., σ. 207, 210.

βιβλία κατασχέθηκαν και σφραγίστηκαν στο προξενείο. Ο Πούλιος, υπό το άγρυπνο βλέμμα του Merkelius, αναχώρησε στις 29 Μαρτίου 1797 για τη Μολδαβία, μαζί με μια ομάδα πολωνών δημοκρατών, οι οποίοι σχεδίαζαν να περάσουν στην Ιταλία και να τεθούν στη διάθεση του Ναπολέοντα.

Ανάμεσα στα έγγραφα που αντάλλαξαν οι αυστριακοί αξιωματούχοι, διασώθηκε ένας κατάλογος με, ενδεχομένως, μέρος του συνόλου των κατασχεμένων τίτλων· όπως έχει υποδειχτεί είναι πιθανόν να βασίζεται σε τιμοκατάλογο του Πούπλιου, καθώς δίπλα σε κάθε τίτλο αναγράφεται και η τιμή.³ Στον κατάλογο αυτό, που έχει δημοσιευτεί από τον E. Hurmuzaki,⁴ η ρουμανική βιβλιογραφία έχει επανειλημμένα αναφερθεί, προβάλλοντάς τον, συνήθως, ως ισχυρή απόδειξη για τη διάδοση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες· συχνά, μάλιστα, οι μελετητές παραθέτουν πιστή μεταγραφή του, χωρίς κάποια απόπειρα ελέγχου ή ταυτοποίησης των τίτλων που περιλαμβάνει.⁵ Ο νεότερος εκδότης της *Εφημερίδος* Λέανδρος Βρανούσης περιορίστηκε σε ένα σύντομο σχολιασμό ορισμένων τίτλων, επισημαίνοντας το αθεϊστικό και ερωτικό τους περιεχόμενο.

Αξιοποιώντας τις δυνατότητες πρόσβασης που παρέχει πλέον το διαδικτυο σε βιβλιογραφίες, καταλόγους βιβλιοθηκών, καθώς και σε ψηφιοποιημένα αντίτυπα, επιχείρησα την αντιστοίχιση των τίτλων του καταλόγου· αφού αποκατέστησα πολλές παραφθορές στη γραφή, οδηγήθηκα σε μια –εξ αποστάσεως και κατά προσέγγιση– ανασύσταση της

3. Λέανδρος Ι. Βρανούσης, *Ρήγας* [Βασική Βιβλιοθήκη αρ. 10], Αθήνα, Αετός, 1954, σ. 44, σημ. 3· Ο ίδιος, «*Εφημερίς*», η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, *Βιέννη 1791-1797. Εκδότες: οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου*, τ. 5, Έτος έβδομο 1797-Προλεγόμενα, Αθήνα, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού / Ακαδημία Αθηνών, 1995, σ. *89-90.

4. Βλ. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor culese*, τ. XIX, partea I, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare austriece (1782-1797)*, Βουκουρέστι 1922, σ. 814-816.

5. Nicolae Iorga, «La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe», *Revue du Sud-Est Européen* 10-12 (Οκτ.-Δεκ. 1933), 351-352· Constantin Șerban, «Ecurile revoluției franceze în Țările Române în secolul al XVIII-lea», *Revista de istorie* 42.6 (1989), 570· Alexandru Duțu (επιμ.), «Contacte prin carte și cultură», *Sud-Estul european în vremea Revoluției Franceze: stări de spirit, reacții, confluențe*, București, Academiei Române-Institutul de Studi Sud-Est Europene, 1994, σ. 126-130· Violeta-Anca Epure, «Revoluția Franceză și reverberațiile ei în spațiul Românesc», *Terra Sebus. Acta Musei Sabasiensis* 9 (2017), 256-257.

βιβλιογραφικής ταυτότητας του συνόλου σχεδόν των έργων (βλ. Επίμετρο). Στη συνέχεια, ακολούθησα τον γοητευτικό, όπως αποδείχτηκε, δρόμο για τη διερεύνηση της λογοτεχνικής, ειδολογικής, συγγραφικής και ιδεολογικής ταυτότητας των βιβλίων. Η καλύτερη γνώση μας για τα κατασχεμένα βιβλία του Πούλιου και την αποτυχημένη του απόπειρα ανοίγει, νομίζω, ένα γόνιμο πεδίο έρευνας για τη μεταφορά και διακίνηση του γαλλικού βιβλίου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, μέσα στα συμφραζόμενα της ωρίμανσης του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς μου, το εμπόρευμα του Πούλιου δεν ήταν ποσοτικά ισχνό. Αν εκλάβουμε τον τίτλο κάθε βιβλίου ως μονάδα μέτρησης φτάνουμε στα 44 έργα· καθώς, όμως, ορισμένα ήταν πολύτομα (ακραίο παράδειγμα το εξάτομο *Philosophie de la nature*) μετράμε 55 σώματα· δεν θα αποκλείαμε επίσης ορισμένοι τίτλοι να υπήρχαν σε περισσότερα αντίτυπα. Από το συνολικό σώμα των 44 βιβλίων, τα 42 είναι σε γαλλική γλώσσα, χωρίς απαρέγκλιτα οι συγγραφείς τους να είναι Γάλλοι (όπως λ.χ. ο Φρειδερίκος Β΄ της Πρωσίας, ο Άγγλος Marchamont Needham ή ο περίφημος τυχοδιώκτης («απατεώνας») Stephano Zannowich). Ίσως, μάλιστα, να δικαιούμαστε να προσμετρήσουμε και έναν ακόμη τίτλο, η αναγραφή του οποίου παραπέμπει ταυτόχρονα σε γαλλικό ή ιταλικό βιβλίο: το «L'histoire de la guerra fra Russi e Turci con figure e mappe» που ενδέχεται να αντιστοιχεί στο *Histoire de la guerre entre Russie et Turquie: et particulièrement de la campagne de MDCCCLXIX, avec IX Cartes*. Έτσι, η μοναδική γλωσσική παραφωνία φαίνεται να είναι το *Satanæ stratagemata* του Jacobus Acontius —προϊόν της Μεταρρύθμισης, ένα από τα πρώτα έργα που έθιξαν το θέμα της ανεξιθρησκίας— στα λατινικά.

Προβαίνοντας σε μια αναδιάταξη των τίτλων κατά φθίνουσα χρονολογική σειρά με βάση την πρώτη έκδοση, διαπιστώνουμε ότι οι πρόσφατοι τίτλοι, που είχαν δημοσιευτεί μέσα στα τρία χρόνια που μεσολάβησαν από τη Γαλλική Επανάσταση, εμφανίζουν ισχνή παρουσία. Εδώ, μια πρώτη ομάδα απαρτίζεται από βιβλία που συνδέονται με τη νέα γαλλική πραγματικότητα και την ελευθερία της έκφρασης που είχε παραχωρηθεί σε όσους από το 1769 και εξής αντιμετώπιζαν την ποινή θανάτου αν έγραφαν κατά της βασιλείας.⁶ Ανάμεσα σε άλλα εντοπίζουμε: μια ανα-

6. Το 1793 καθιερώθηκε η ίδια ποινή για όσους έγραφαν υπέρ της αποκατάστασης της μοναρχίας.

δρομική αφήγηση για την κακοδιοίκηση και τις ατασθαλίες του Παλαιού Καθεστώτος από πρώην πολιτικό κρατούμενο· επώνυμες αφηγήσεις από τον χώρο του εφήμερου, που υπογράφονται από αυτόπτες μάρτυρες της Επανάστασης· πραγματείες ή εγχειρίδια που αναφέρονται στα δικαιώματα του πολίτη και προβάλλουν το δημοκρατικό πολιτειακό πρότυπο· ένα αρχαιόθεμο ποιμενικό μυθιστόρημα που εκφράζει την επαναστατική αισιοδοξία. Μια δεύτερη ευάριθμη ομάδα αφορά την επανάσταση στις αυστριακές Κάτω Χώρες στα 1789-1790, που είχε ξεσπάσει ως αντίδραση στη συγκεντρωτική και αυταρχική πολιτική του Ιωσήφ Β΄, στην προσπάθειά του να επιβάλει πολιτικές και θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις.⁷ Όλα αυτά τα βιβλία με μικρή τυπογραφική ηλικία⁸ στη συντριπτική τους πλειονότητα δικαιολογούν την κατηγορία που απαγγέλθηκε στον Πούπλιο Πούλιο περί διακίνησης προπαγανδιστικού υλικού και τη σύνδεσή του με γαλλικές επαναστατικές ιδέες.

Ωστόσο, το μεγαλύτερο μερίδιο κατέχει το γαλλικό βιβλίο του Παλαιού Καθεστώτος, που είχε εμφανιστεί μέχρι το 1789· προέρχεται, κυρίως, από την παραγωγή του 18ου αιώνα ή, κάποτε, από παλαιότερη αλλά εκδοτικά βιώσιμη. Εδώ συναντάμε ένα ειδολογικά ποικίλο υλικό: πραγματείες με φιλοσοφικό ή/και αθειστικό περιεχόμενο, έργα για την πολιτική και την οικονομία, αντικληρικές σάτιρες, σκανδαλοθηρικά χρονικά, ερωτική λογοτεχνία, φευγαλέα ποίηση. Πρόκειται για τον προνομιακό χώρο της λιβελογραφίας και των φυλλαδίων, της σάτιρας και της παρωδίας και, φυσικά, της συγγραφικής ανωνυμίας και ψευδωνυμίας ή της απόκρυψης του ονόματος του συγγραφέα πίσω από αστερίσκους. Ανάμεσα στο σώμα των κατασχεμένων εντοπίζονται: η προπαγανδιστική ιστορική πραγματεία *La Philosophie de l'histoire* και το αντιρρητικό έργο θρησκευτικής πολεμικής *Le Vieillard du Mont-Caucase...* του Βολταίρου,

7. Για την αγνοημένη και παρεξηγημένη από την παλαιότερη ιστοριογραφία επανάσταση αυτή βλ. Janet Polasky, «The Brabant Revolution, “a Revolution in Historiographical Perception”», *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/Revue belge d'histoire contemporaine* 35 (2005), 435-455.

8. Δανείζομαι τον εύστοχο όρο που δηλώνει την απόσταση από το έτος έκδοσης έως το έτος αγοράς από τον Αλέξη Πολίτη, «Ο πνευματικός ορίζοντας ενός μικρού εμπόρου στα Βαλκάνια, γύρω στα 1800. Βιβλιοθήκες και Διαφωτισμός», *Bibliothèques grecques dans l'Empire ottoman*, επιμ. Α. Binggeli, Μ. Cassin, Μ. Detoraki, Turnhout 2020, σ. 358.

το πρώτο δημοσιευμένο ψευδώνυμο και το δεύτερο ανώνυμο.⁹ η ανώνυμη πραγματεία *La Philosophie de la nature* –από τα πλέον ευπώλητα έργα στο ευρωπαϊκό κοινό, το οποίο προσέχτηκε, όπως θα διαφανεί, και από το ελληγόφωνο– του πολυγραφότατου θείστη και υλιστή Delisle de Sales, κινούμενου στην τροχιά του Voltaire και του Helvetius· έργα ελασσόνων «φιλοσόφων» (Nicolas-Thomas Barthe, Monsieur de Cubières), για τη συμβολή των οποίων στην εκλαΐκευση του Διαφωτισμού έχει γίνει αρκετή συζήτηση.¹⁰

Ιδιαίτερο και πολλαπλό ενδιαφέρον, τόσο για τη θέση του μέσα στα κατασχεμένα και τον κατάλογο του Merkelius, όσο και για τη γραμματολογική ταυτότητα και το περιεχόμενό του, παρουσιάζει ο τόμος *Palladion. Poème en 6 chants par Frédéric II, roi de Prusse. Auquel on a ajouté plusieurs pièces intéressantes tirées du porte-feuille de M. Darget ci devant Secrétaire de Sa Majesté* (1788). Στον τίτλο αυτό παραχωρείται πρόσθετος χώρος στο τέλος του αυστριακού εγγράφου, όπου παρουσιάζονται αναλυτικά τα περιεχόμενά του: περιέχει κείμενα του Φρειδερίκου Β' της Πρωσίας, υψηλού οικοδεσπότη του Βολταίρου και άλλων γάλλων φιλοσόφων στο Βερολίνο, μιας από τις πλέον διάσημες προσωπικότητες του γαλλικού Διαφωτισμού. Με την εξαίρεση του ηρωικο-κωμικού ποιήματος *Palladion*¹¹ –δριμύτατη σάτιρα της πολιτικής και της θρησκευτικής πρακτικής των Αυστριακών, συνθεμένη στα χνάρια της σκανδαλώδους *Pucelle d'Orléans* του Βολταίρου–, το οποίο είχε τυπωθεί παλαιότερα σε 24 αντίτυπα για τον στενό κύκλο του Φρειδερίκου Β', τα υπόλοιπα κείμενα ανήκουν στα κατάλοιπα που διέσωσε ο γραμματέας του.¹² Στο

9. Για τις τακτικές που εφάρμοσε ο Βολταίρος προκειμένου να συμβάλει στη διάδοση των «τολμηρών έργων», βλ. Geneviève Artigas–Menant, *Du secret des clandestins à la propagande voltairienne*, Παρίσι, Honoré Champion, 2001, σ. 305–349.

10. Βλ. σχετικά, Robert Darnton, «The High Enlightenment and the Low-Life of Literature in Pre-Revolutionary France», *Past & Present* 51 (Μάιος 1971), 81–115 και Elizabeth L. Eisenstein, *Grub Street Abroad: Aspects of the French Cosmopolitan Press from the Age of Louis XIV to the French Revolution*, Οξφόρδη 1992, σ. 131–163.

11. Είχε συμπεριληφθεί στον πρώτο τόμο των *Oeuvres du Philosophe de Sans Souci* (1749–1750) που τυπώθηκαν στο τυπογραφείο των ανακτόρων στο Πότσδαμ και με απόφαση του Φρειδερίκου Β' αποσύρθηκε από τις επόμενες ανατυπώσεις.

12. Σχετικά με τις οψίτυπες εκδόσεις των έργων του Φρειδερίκου Β' και τον κερδοσκοπικό αγώνα δρόμου που ξέσπασε ανάμεσα στους εκδότες, βλ. Jeffrey Freedman,

τέλος του τόμου, μετά από έμμετρες επιστολές αφιερωμένες σε πρόσωπα του λογοτεχνικού του κύκλου και τη σατιρική κωμωδία *L'École du monde...*, βρίσκειται ο τίτλος «Pensées sur la religion». Το κείμενο αυτό καταλαμβάνει προβεβλημένο χώρο στο αυστριακό έγγραφο, καθώς καταχωρούνται και οι τίτλοι των δεκαέξι κεφαλαίων που το απαρτίζουν. Η ξεχωριστή αυτή προβολή –είτε τη χρεώσουμε στον τιμοκατάλογο του Πούλιου ή σε ενέργεια του Merkelius– οφείλεται στο τολμηρό και βέβηλο περιεχόμενο του κειμένου: παραδίδει μια από τις εκδοχές του περιφημου best-seller που εκλάτρευε την αθεΐα *Examen de la religion dont on cherche l'éclaircissement de bonne foi, ouvrage attribué à Mr. De Saint-Evremond traduit de l'anglais de Gilbert Burnet* (1745), το οποίο, με τον συντομότερο τίτλο *Examen de la religion*, είχε γνωρίσει μεγάλη χειρόγραφη διάδοση από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα.¹³ Η συγγραφική πατρότητα δεν ανήκει στον Φρειδερίκο της Πρωσίας· ήταν όμως ένας από τους πολλούς υπόπτους –πλάι στους Henri de Boulainviller, Bernard de Bovier de Fontenelle, Voltaire¹⁴ κ.ά.– στους οποίους αποδιδόταν η συγγραφή αυτού του «πλέον κατάφωρα αθεϊστικού έργου της παράνομης λογοτεχνίας του 18ου αιώνα»,¹⁵ μέχρι να προσγραφεί οριστικά στον César Chesneau du Marsais.¹⁶

Το μεγαλύτερο, πάντως, μέρος του σώματος των κατασχεμένων που προέρχονται από το Παλαιό Καθεστώς απαρτίζεται από αισθηματικά,

«Publishing Wars and the End of the French Enlightenment: Les œuvres posthumes de Frédéric II», *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte* 18 (2009), 109-148.

13. C. J. Betts «The “examen de la religion” and other clandestine works», *Early Deism in France From the so-called «déistes» of Lyon (1564) to Voltaire's «Lettres philosophiques» (1734)*, Archives Internationales d'histoire des idées 14, Χάγη, Martinus Nijhoff Publishers, 1984, σ. 157-167 και Ira Wade, *The Clandestine Organization and Diffusion of Philosophic Ideas in France from 1700 to 1750*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1938, σ. 141-163.

14. Ο Βολταίρος είχε προβεί σε έκδοση του *Examen de la religion*, την οποία συμπεριέλαβε στον τόμο *L'Évangile de la raison, Ouvrage posthume de M.D.M....y*, [Άμστερνταμ] 1764 (με πολλές επανεκδόσεις), βλ. Olivier Ferret, «Voltaire éditeur de l'Examen de la religion», *Revue Voltaire, Voltaire éditeur* 4 (2004), 143-160.

15. Jonathan Israel, *Democratic Enlightenment Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750-1790*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2011, σ. 187.

16. Για την κατοχύρωση της πατρότητας βλ. César Chesneau Du Marsais, *Examen de la religion ou Doutes sur la religion dont on cherche l'éclaircissement de bonne foi*, επιμ. G. Mori, Οξφόρδη, Voltaire Foundation, 1998.

ερωτικά αφηγήματα, νουβέλες, μυθιστορήματα και χρονικά, ορισμένα από τα οποία κινούνται εντός των ορίων της πορνογραφίας ή/και της σκανδαλοθηρίας. Πρόκειται για καταφανή δείγματα λιμπερτίνικης ερωτικής λογοτεχνίας που περιέχουν προκλητικές αιχμές κατά της θρησκείας και, με ηδονοβλεπτικά κίνητρα, εκθέτουν σε δημόσια θέα την ιδιωτική, αισθηματική και σεξουαλική ζωή ανώνυμων αλλά και επώνυμων. Ανάμεσα σε αυτά βρίσκονται και: η πρώτη πραγματεία για τις σεξουαλικές σχέσεις *La génération de l'homme, ou tableau de l'amour conjugal, considéré dans l'état du mariage* του Nicolas M. Venette, που χάρη στις τολμηρές της περιγραφές διαβάστηκε και ως μυθοπλασία: το εξαιρετικά ευπώλητο πορνογράφημα *Vénus dans le cloître ou La religieuse en chemise*, όπου δύο νεαρές μοναχές αποκαλύπτουν την ακολασία του κλήρου,¹⁷ ο δημοφιλής λίβελος στις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης *Essais historiques sur la vie de Marie-Antoinette d'Autriche, Reine de France; pour servir à l'histoire de cette princesse*.¹⁸ Κλείνοντας την ενδεικτική αυτή απαρίθμηση, αξίζει να προστεθεί το *Ma conversion: ou le libertin de qualité* του comte de Mirabeau, το οποίο τοποθετείται στους προδρόμους του πορνογραφικού μυθιστορήματος της τελευταίας εικοσαετίας του 18ου αι.¹⁹

Η ανωνυμία ή η κρυπτονομία, χαρακτηριστικά γνωρίσματα της βιβλιογραφικής ταυτότητας των δύο στα τρία βιβλία του Παλαιού Καθεστώτος, οι ψευδότοποι ή οι εκτός γαλλικών συνόρων τόποι έκδοσης –Βέρνη, Λιέγη, Λωζάνη, Άμστερνταμ κ.ά.– μας οδηγούν εκτός των επιχειρηματικών ορίων της Συντεχνίας του βιβλίου του Παρισιού (*Le Chambre Syndicale de la Librairie et Imprimerie de Paris*) και του μονο-

17. Derek Jones, «Vénus dans le cloître», *Censorship. A World Encyclopedia*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2015, σ. 2562-2563.

18. Για την πλούσια λιβελογραφία που αναπτύχθηκε γύρω από το πρόσωπο της βασίλισσας της Γαλλίας βλ., συνοπτικά, Vivian R. Gruder, «The question of Marie-Antoinette: the Queen and public opinion before the Revolution», *French History* 16.3 (2002), 169-198· Duprat Annie, «Marie-Antoinette, côté bling-bling et côté trash», *Le Temps des médias* 10.1 (2008), 13-26 (DOI: 10.3917/tm.010.0013. URL: <https://www.cairn.info/revue-le-temps-des-medias-2008-1-page-13.html>).

19. Robert J. Ellrich, «Modes of Discourse and the Language of Sexual Reference in Eighteenth-Century French Fiction», *Tis' nature's fault: unauthorized sexuality during the Enlightenment*, επιμ. Robert P. Maccubbin, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1987, σ. 220-223.

πωλίου της:²⁰ στον χώρο του γαλλικού παράνομου βιβλίου²¹ ή του λογοτεχνικού υπόκοσμου,²² στην πλούσια, πολύπτυχη παραγωγή των τυπογραφείων που λειτούργησαν έξω από τα γαλλικά σύνορα μέχρι, περίπου, την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης. Η παραγωγή αυτή περιλάμβανε πρωτότυπες εκδόσεις, καθώς και μεταφράσεις από τα αγγλικά ή τα γερμανικά, που δεν προστατεύονταν από πνευματικά δικαιώματα, δεν είχαν υποβληθεί στον έλεγχο της λογοκρισίας²³ ή δεν είχαν αποκτήσει άδεια έκδοσης, αλλά και κλεψίτυπα βιβλία,²⁴ που είχαν τυπωθεί πρωτίτερα με βασιλικό προνόμιο στο Παρίσι.²⁵

Ειδικότερα, σταθμίζοντας και το περιεχόμενο των κατασχεμένων του Πούλιου, οδηγούμαστε στα παράνομα «φιλοσοφικά βιβλία». Κάτω από την κατηγορία «φιλοσοφικά βιβλία», στους βιβλιοπωλικούς καταλόγους ή στις παραγγελίες βιβλίων συστεγάζονταν έργα με υβριδική ειδολογική ταυτότητα, που έχουν ως χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα τον αλληλοδανεισμό, την επικάλυψη και τη διασταύρωση μοτίβων και θεμάτων σε βαθμό που η διάκριση ανάμεσα σε μυθιστόρημα και σκανδαλοθηρικό χρονικό, σε πορνογράφημα και φιλοσοφική πραγματεία να είναι εξαιρετικά θολή. Τα «φιλοσοφικά βιβλία» –η συμβολή των οποίων στη διάχυση των ιδεών του γαλλικού Διαφωτισμού έχει επανειλημμένα επι-

20. Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris 1789-1810*, Μπέρκλεϊ, The Regents of the University of California, 1991, σ. 7-20.

21. Βλ. την πρωτοποριακή μελέτη του Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, W. W. Norton & Company Inc., 1996.

22. Robert Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1982 και συνοπτικά, Jill Maciak, «France. Literary Underground. 18th Century», στο Derek Jones (επιμ.), *Censorship. A world Encyclopedia*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge, 2015, σ. 863-865.

23. Βλ., συνοπτικά, Barbara de Negroni, «Censorship», στο Michel Delon (επιμ.), *Encyclopedia of Enlightenment*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Routledge, 2003, σ. 227-230.

24. Robert Darnton, «La Science de la contrefaçon», *Revue Voltaire* 4-5 (2004-2005), 253-270.

25. Robert Darnton, «Entre l'éditeur et le libraire : les étapes des Ventes», στο Michel Schlup – Robert Darnton (επιμ.), *Le rayonnement d'une maison d'édition dans l'Europe des Lumières : la Société typographique de Neuchâtel, 1769-1789 : actes du colloque organisé par la Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel et la Faculté des lettres de l'Université de Neuchâtel*, Hauterive, Gilles Attinger 2005, σ. 343-344.

σημανθεί—²⁶ θεωρημένα ως σύνολο, συνέθεταν τη μυθολογία της παρακμής, του δεσποτισμού, της διαφθοράς των ηθών, της κοινωνικής υποκρισίας, της θρησκευτικής παραβατικότητας και ασυδοσίας, ξεσκεπάζοντας την κερδοσκοπία, τη συναλλαγή και τα αυλικά σκάνδαλα.

Η μεταφορά και η διακίνηση του παράνομου βιβλίου εντός της γαλλικής επικράτειας στα χρόνια του Παλαιού Καθεστώτος ήταν, προφανώς, κάθε άλλο παρά απρόσκοπτη. Οι αυστηροί έλεγχοι στα σύνορα απαιτούσαν επιδέξια τεχνάσματα από τους διακινήτες, ορισμένοι από τους οποίους δεν απέφυγαν τη φυλάκιση στη Βαστίλη· η επαγρύπνηση της αστυνομίας και ο φόβος της κατάσχεσης επέβαλαν την πώλησή του στη Γαλλία «κάτω από το πανωφόρι» («sous le manteau»)²⁷. Ορισμένοι τίτλοι βρέθηκαν στα κατασχεμένα βιβλία της Βαστίλης ή, αργότερα, —τα βιβλία με ερωτικό/πορνογραφικό περιεχόμενο κυρίως— ταξινομήθηκαν στα ράφια της «Κόλασης» της Bibliothèque Nationale de France.²⁸ Ωστόσο, το παράνομο γαλλικό βιβλίο δεν παρέμεινε μια γαλλική υπόθεση. Η διακίνησή του ξεπέρασε κατά πολύ τα όρια της γαλλικής επικράτειας,²⁹ χάρη σε ένα καλά οργανωμένο δίκτυο που λειτούργησε με εξαιρετική επιτυχία επί δύο τουλάχιστον δεκαετίες, απλωμένο στα τέσσερα σημεία του ευρωπαϊκού

26. Roger Chartier, «Do books make revolutions?», *The cultural origins of the French Revolution*, μτφρ. Lydia G. Cochrane, Ντάραμ-Λονδίνo, Duke University Press, 1991, σ. 67-91· James Van Horn Melton, *The Rise of the Public in Enlightenment Europe*, Κάιμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 65.

27. Βλ. Darnton, «Philosophy under the cloak», *The Forbidden Best-Sellers...*, ό.π., σ. 3-21.

28. Πρόκειται για τον ταξινομικό αριθμό «enfer» με τον οποίο καταχωρούνταν από το 1840 και εξής τα άσεμνα και επικίνδυνα για τα ήθη βιβλία των συλλογών της BNF· βλ., πρόσχειρα, Eros au secret. Exposition, chroniques: http://chroniques.bnf.fr/numero_courant/expositions/enfer_bibliotheque.htm

29. Περιορίζομαι να παραθέσω, στο πλαίσιο της δικής μας συνάφειας, τη σημαντική μελέτη του Jeffrey Freedman, *Books Without Borders in Enlightenment Europe: French Cosmopolitanism and German Literary Markets*, Φιλαδέλφεια, Penn-University of Pennsylvania Press, 2012. Το εύρος της διακρατικής διάδοσης καταγράφεται στην πλούσια ηλεκτρονική βάση, ένα πολύτιμο και πολλαπλά αξιοποιήσιμο εργαλείο για την παρούσα μελέτη, FBTEE: The French Book Trade in Enlightenment Europe. Mapping the Trade of the Société Typographique de Neuchâtel, 1769-1794: <http://fbtee.uws.edu.au/main/>. Για ορισμένες μεθοδολογικές επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί για την παραπάνω καταγραφή βλ. την κριτική του Robert Darnton, «The French Book Trade in Enlightenment Europe, 1769-1794», *Reviews in History* 1355 (2012): <https://reviews.history.ac.uk/review/1355>.

ορίζοντα: από την Ιβηρική Χερσόνησο έως την ανατολική Ευρώπη, από τη Σκανδιναβία ως τον ιταλικό νότο και, φυσικά, στην κεντρική Ευρώπη.

Ο πιο γνωστός παραγωγός και διανομέας γαλλικού βιβλίου από το 1769 έως το 1784 –όταν ξεκίνησε η φθίνουσα πορεία με χρονολογία λήξης το 1794– ήταν η Société Typographique de Neuchâtel (SNT), με έδρα την ομώνυμη γαλλόφωνη πόλη της Ελβετίας· δεν είχε βέβαια το μονοπώλιο ούτε στην παραγωγή ούτε στη διακίνηση. Χάρη στη διάσωση του πολύτιμου αρχείου της εταιρίας και τις σημαντικές μελέτες που το ανέδειξαν,³⁰ διαθέτουμε πλέον άφθονη πληροφόρηση για το γαλλικό βιβλίο του Παλαιού Καθεστώτος, στο σώμα του οποίου εντοπίζονται πολλά από τα κατασχεμένα του Πούλιου· μάλιστα, μέσα από την επεξεργασμένη πληροφόρηση μπορούμε να εντοπίσουμε τα ίχνη της μεταφοράς του από την υπό πρωσική κατοχή Νεσατέλ μέχρι τη Βιέννη, κομβικό ενδιάμεσο σταθμό για το Βουκουρέστι.

Ο πλούσιος κύκλος επιχειρηματικών εργασιών της STN –παράλληλίζεται με το σημερινό Amazon– περιλάμβανε την παραγωγή νέων εκδόσεων και κλεψίτυπων βιβλίων, τη διακίνηση της δικής της παραγωγής αλλά και της παραγωγής άλλων τυπογραφείων που λειτουργούσαν έξω από τα γαλλικά σύνορα –κάποτε, και τη διακίνηση τίτλων που είχαν αρχικά εξασφαλίσει την άδεια των γαλλικών αρχών, με προεξέχον παράδειγμα την *Encyclopédie*.³¹ Το δίκτυο διανομής στηριζόταν σε ένα ευρύτατο πελατολόγιο, διασπαρμένο σε πόλεις της Ευρώπης, απαρτιζόμενο, εκτός από τους επαγγελματίες του βιβλίου (βιβλιοπώλες, βιβλιοθηκάρους) και από πολλές άλλες ομάδες ή άτομα.

Η Βιέννη, «η δεύτερη πατρίδα» των αδελφών Πούλιου, είχε έγκαιρα αποκτήσει ένα δραστήριο διαμεσολαβητή του γαλλικού παράνομου βιβλίου, σχεδόν δύο δεκαετίες πριν εκείνοι προσχωρήσουν στο «εργαστήριο των νέας των Γραικών φιλολογίας»:³² τον Thomas Trattner (1717-1798).

30. Βλ. Darnton, *The Forbidden Best-Sellers...*, ό.π. και πολλές ομόκεντρες δημοσιεύσεις του στα αγγλικά και γαλλικά, καθώς και του ίδιου, *The Corpus of clandestine Literature in France 1769-1789*, Νέα Υόρκη, Norton, 1995.

31. Για το ανταγωνιστικό επιχειρηματικό παιχνίδι που στήθηκε ανάμεσα στα τυπογραφεία γύρω από τις νέες εκδόσεις της *Encyclopédie* και την εμπλοκή σε αυτό της τυπογραφίας του Νεσατέλ, βλ. Robert Darnton, *The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopédie, 1775-1800*, Καίμπριτζ-Μασαχουσέτη-Λονδίνο, The Belknap Press of Harvard University Press, 1979.

32. Κ. Σπ. Στάικος, *Τα τυπωμένα στη Βιέννη ελληνικά βιβλία, 1749-1800*,

Ο γνώριμός μας τυπογράφος, από τις εκδόσεις ελληνικών βιβλίων, συνεργαζόταν από το 1772 με τη STN και συνέχισε έως το 1791.³³ Παράλληλα, είχε στήσει τη δική του «θυγατρική» επιχείρηση, προχωρώντας στην παραγωγή κλεψίτυπων εκδόσεων – με τη σιωπηλή, μάλιστα, ενθάρρυνση της Μαρίας Θηρεσίας και του Ιωσήφ Β', που είχαν πεισθεί ότι η πειρατεία απέτρεπε την εκροή χρημάτων έξω από τα σύνορα της Μοναρχίας—³⁴ όπως και στην οργάνωση ενός δικού του δικτύου διακίνησης. Τα φθηνά πειρατικά του βιβλία, ανάμεσα στα οποία και γαλλικά, έφθαναν μέχρι τις μικρές πόλεις της αψβουργικής επικράτειας, αλλά και έξω από τα σύνορά της, χάρη στην πλατιά κινητοποίηση πλανημπόρων, επαγγελματιών του βιβλίου, σπουδαστών, ιερωμένων και άλλων.³⁵

Από τα φύλλα της *Εφημερίδος* γνωρίζουμε ότι στο τυπογραφείο των Πούλιου λειτουργούσε βιβλιοπωλικό τμήμα, που πρακτόρευε ή διακινούσε και ξενόγλωσσες εκδόσεις, βιβλία και εφημερίδες.³⁶ Ενδεχομένως, τα βιβλία με μικρή τυπογραφική ηλικία (1790-1792)³⁷ από τα κατασχεμένα, που είχαν δημοσιευτεί μετά την διακήρυξη της «ελευθερίας του τύπου» και την κατάργηση του μονοπωλίου της Συντεχνίας του βιβλίου του

Βιέννη: το εργαστήριο της νέας των Γραικών φιλολογίας, Αθήνα, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1995.

33. Στην ηλεκτρονική βάση FBTEE έχουν καταχωρισθεί χρονολογικά η αλληλογραφία με τη STN και οι παραγγελίες του, όπως και οι ποσότητες των βιβλίων.

34. Για την παραγωγή πειρατικών βιβλίων και γενικότερα για την εκδοτική κίνηση στη Βιέννη βλ. και Βάσω Σειρηνίδου, *Το εργαστήριο του λογίου. Αναγνώσεις, λόγια παραγωγή και επικοινωνία στην εποχή του Διαφωτισμού μέσα από την ιστορία της βιβλιοθήκης του Δημητρίου Ν. Δάρβαρη (1757-1823)*, Αθήνα, ΕΙΕ/ΙΝΕ, 2013, σ. 45 και passim.

35. Melton, *The Rise of the Public...*, ό.π., σ. 144, 146.

36. Λεάνδρος Ι. Βρανούσης, «*Εφημερίς*», ό.π., τ. 5, σ. 305, σ. 625, σημ. 206-βλ., επίσης, *Εφημερίς* 7.12.1792, σ. 828 όπου διαφημίζεται η *Gazette de Leyde*. Για μια συστηματική παρουσίαση της δομής και της ύλης του βιεννέζικου έντυπου, βλ. Alkistis Sofou, *L'Ephéméris, un journal grec libéral dans la Vienne des Habsbourg (1791-1797)*, Paris, Université de Paris-Sorbonne, Paris IV, 2007 (διδακτορική διατριβή).

37. Η απουσία πιο πρόσφατων εκδόσεων στο εμπόρευμα του Πούλιου θα μπορούσε να αποδοθεί και στην κρίση της παραγωγής του γαλλικού βιβλίου κατά το διάστημα μετά το 1793 και εξής, και, ταυτόχρονα, στην πρόσκαιρη απαγόρευση των εξαγωγών σε χώρες που εμπλέκονταν σε πόλεμο κατά της Γαλλίας, όπως η Αυστρία, η οποία αίρεται γύρω στο 1795· βλ. σχετικά Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics...*, ό.π., σ. 125-162.

Παρισιού –βιβλία δηλαδή που δεν πρακτόρευε η STN– να είχαν εισαχθεί από τη δική τους επιχείρηση· λόγω, μάλιστα, του επικαιρικού τους περιεχομένου δεν αποκλείεται να είχαν αξιοποιηθεί στην αρθρογραφία της *Εφημερίδος*. Επίσης, καθώς οι Πούλιοι, αφότου ανέλαβαν το τυπογραφείο του Baumeister (1792), εξακολούθησαν να παράγουν ξενόγλωσσες εκδόσεις –άρα διέθεταν λατινικά τυπογραφικά στοιχεία–, είναι πιθανόν τα βιβλία αυτά να ήταν δικές τους λαθραίες ανατυπώσεις· η δραστηριότητά τους, άλλωστε, δεν κινούνταν αυστηρά μέσα στα όρια της νομιμότητας: δεν δίστασαν να κυκλοφορήσουν παράνομα φύλλα της *Εφημερίδος* και να τα διακινήσουν κρυφά,³⁸ όταν δεν μπορούσαν να δημοσιεύσουν φανερά τις ειδήσεις. Ωστόσο, σε ό,τι αφορά τα «φιλοσοφικά βιβλία» του Παλαιού Καθεστώτος, θα μπορούσαμε να τα αναζητήσουμε στο stock του Trattner, να τα είχε δηλαδή εισαγάγει ο βιεννέζος τυπογράφος μέσω της συνεργασίας του με τη STN, ή να επρόκειτο για δικές του λαθραίες ανατυπώσεις. Ενδέχεται λοιπόν να υπήρχε κάποια μορφή συνεργασίας. Ο χώρος του βιβλίου στη Βιέννη δεν επέβαλλε μονοπώλια ούτε απαιτούσε αποκλειστικότητες: πρόσωπα που συνεργάστηκαν με τον Trattner (Ρήγας, Πολυζώης Λαμπανιτσιώτης, Πολυζώης Κοντός) κινήθηκαν και στο περιβάλλον των Πούλιου· εκδόσεις του Trattner, όπως η *Γεωγραφία Νεωτερική*,³⁹ *Το Καθ' Υσμύνην και Υσμύνηαν*⁴⁰ αναγγέλθηκαν από την *Εφημερίδα* και διακινήθηκαν μέσω του βιβλιοπωλικού της τμήματος.⁴¹ Δεν θα αποκλείαμε επίσης να επρόκειτο για μια πιο σταθερή ή «έξυπνη» συνεργασία: ο Trattner να είχε ενδεχομένως δοκιμαστεί πρωτίτερα στην εξαγωγή βιβλίου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και να διέθετε την απαραίτητη τεχνογνωσία.

Ωστόσο, ο δρόμος του γαλλικού παράνομου βιβλίου από τη Βιέννη στο Βουκουρέστι δεν εγκαινιάστηκε μέσα στην κρίσιμη δεκαετία του 1790, δηλαδή κατά τη συγκυρία της διάδοσης των ιδεών της Γαλλι-

38. Λάιος, «Οι αδελφοί Πούλιου...», ό.π., σ. 210 και σημ. 2, σ. 211-212.

39. «Κατάλογος βιβλίων όσων ευρίσκονται εις ημάς...», *Εφημερίς* 23.9.1791, σ. 366.

40. *Εφημερίς* 30.9.1791, σ. 376.

41. *Εφημερίς* 6.2.1797, σ. 104. Από τα ανακριτικά έγγραφα γνωρίζουμε ότι ο Γεώργιος Πούλιου είχε αποστείλει στον ευρισκόμενο στην Κωνσταντινούπολη Αλέξανδρο Βασιλείου το περιοδικό *Décade philosophique* το 1798, βλ. Αιμίλιος Λεγράνδ, «Άγνωστα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων», μτφρ. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, *ΔΙΕΕ* 3 (1889), 111.

κής Επανάστασης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.⁴² Ο «υπόκοσμος» του γαλλικού «φιλοσοφικού βιβλίου» είχε διεισδύσει σε κύκλους των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, όχι απαρέγκλιτα ως εμπορεύσιμο προϊόν, ούτε αποκλειστικά χάρη σε «ελληνικό» δάκτυλο: υπήρχαν και οι ξένοι ταξιδιώτες, οι οικοδιδάσκαλοι και τα μέλη των διπλωματικών αποστολών που διέμεναν στο Βουκουρέστι ή περνούσαν από εκεί, καθ' οδόν προς και από την οθωμανική πρωτεύουσα. Θα θεωρούσαμε, επίσης, απίθανο για συγγραφείς και λογίους που μετακινούνταν ανάμεσα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και τη Βιέννη, όπως ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ με τη νεωτερική του *Απολογία* (1780) και τη *Θεωρία της Γεωγραφίας* (1781), ο Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς με τη *Γεωγραφία Νεωτερική* (1791), ο Ρήγας με το *Φυσικής Απάνθισμα* (1790) ή επιμελητές εκδόσεων όπως ο Πολυζώης Λαμπαντισιώτης, οι οποίοι συνεργάστηκαν με το τυπογραφείο του Trattner, να είχαν μείνει αμέτοχοι στη διακίνηση του παράνομου γαλλικού βιβλίου.

Η ιστορία των ελληνικών μεταφράσεων, όπως και έμμεσες ή άμεσες αναφορές σε γαλλικά βιβλία που εντοπίζουμε σε κείμενα από τα χρόνια ωρίμανσης του νεοελληνικού Διαφωτισμού, μπορούν να προσφέρουν επιχειρήματα για τη διακίνησή του ήδη από τη δεκαετία του 1780. Βέβαια, οι αποσπασματικές μεταφράσεις που έχουν ως αφετηρία δύο «φιλοσοφικά βιβλία» τα οποία από τις αρχές της δεκαετίας του 1770 και εξής βρίσκονταν σταθερά στην κορυφή των best-sellers της STN, το *L'an 2440*⁴³ και το *La philosophie de la nature*,⁴⁴ λόγω της όψιμης χρονολόγησής

42. Βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Αθήνα, Πορεία, 2000.

43. Δημοσιεύτηκε με τον τίτλο *Απανθίσματα έκ τινος βιβλίου ετερογλώσσου* και τυπώθηκε στη Βιέννη το 1797 στο τυπογραφείο Πούλιου. Καθώς το έργο κυκλοφορούσε ανώνυμα, ήταν εύλογο η έκδοση να μην αναφέρει το όνομα του Mercier, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί παλαιότερα ως πρωτότυπο κείμενο του Δημητριάδη· για την ανακίνηση του ζητήματος της πατρότητας βλ. Στέση Αθήνη, «Δημητριάδης και Mercier. Ουτοπικά όνειρα του 18ου αιώνα», *Σύγχροση* 6 (1995), 25-40. Αξίζει να σημειωθεί ότι το γαλλικό πρωτότυπο βρίσκεται σε πολλές παραγγελίες του Trattner στη STN.

44. Πρόκειται για το αφήγημα «Μπροστά στον τάφο του πατέρα», που βασίζεται στο «Orondal, écrit sur les mémoires de Zoroastre», ένα από τα πολλά ένθετα παραμύθια του *La philosophie de la nature*. Την αποσπασματική μετάφραση, από τα κατάλοιπα του Επιφάνιου Δημητριάδη, δημοσίευσε ο Γιώργος Βαλέτας, *Αθολογία της δημοτικής πεζογραφίας*, τ. 1: *Από τον Μαχαιρά ως τον Σολωμό (1340-*

τους (1797 και 1798), δεν επιτρέπουν να μεταθέσουμε τον *terminum ante quem* προς τα πίσω: ο μεταφραστής τους Στέφανος/Επιφάνιος Δημητριάδης θα μπορούσε να είχε προμηθευτεί τα γαλλικά πρωτότυπα πριν από το σφράγισμα των βιβλίων του Πούλιου στο αυστριακό προξενείο, μολονότι το χρονικό περιθώριο για τη μετάβαση από το κείμενο-πηγή στο μετάφρασμα μοιάζει αρκετά στενό. Η μετάφραση όμως του *Σχολείου των ντελικάτων εραστών*, που έχει ως αφιετηρία έργα του εξίσου ευπώλητου όπως και ψευδώνυμου συγγραφέα *Rétif de la Bretonne*,⁴⁵ υπήρχε σε χειρόγραφη μορφή από τον Ιούνιο του 1790, όταν ο Ρήγας αναχώρησε από το Βουκουρέστι για τη Βιέννη, όπου την τύπωσε.

Μια γενναία αποθησαυριστική απόπειρα στα δοκίμια του Δημήτριου Καταρτζή θα είχε πολλά να κομίσει. Θα περιοριστώ σε ορισμένες αναγνωστικές ενδείξεις που παρέχει η «Συμβουλή στους νέους» (1783). Εδώ, δίπλα στο έργο αναφοράς για τον Καταρτζή, την *Encyclopédie Méthodique*,⁴⁶ έκδοση που διακινήθηκε από τη STN,⁴⁷ διάσπαρτες μνείες σε συγγραφείς και έργα οδηγούν στη μεγάλη δεξαμενή του παράνομου γαλλικού βιβλίου: τα φιλοσοφικά «βιβλία [...] που διδάσκ' ο μαρκί ντ' Αρζάν [marquis d'Argens] σε μια εβδομάδα»,⁴⁸ τα ευφυολογήματα του «ρήγα της Προύσσιας»,⁴⁹ τον οποίο εκτιμά ιδιαίτερα ο Καταρτζής και τα «ξεσηκώνει» από τα *Œuvres du Philosophe de Sans-Souci*,⁵⁰ τα ψευδών-

1827), Αθήνα 1947, σ. 399-400, αποδίδοντας την πατρότητα του πρωτοτύπου στον Marmontel.

45. Ο *Rétif de la Bretonne*, καθώς υπέγραφε με αρχικόνυμα και στερίσκους, δεν ήταν γνωστός στον Ρήγα, άρα δικαιολογημένα δεν έκανε αναφορά στην πατρότητα των κειμένων που μετέφρασε.

46. Δημήτριος Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα, Ερμής 1999, σ. 61.

47. Βλ. Darnton, *The Business of Enlightenment...*, ό.π., σ. 460-519.

48. Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 53· ενδεχομένως να υπονοείται το *La Philosophie du bon-sens ou Réflexions philosophiques sur l'incertitude des connoissances humaines*, La Haye 1768 ή το *L'Esprit du marquis d'Argens, ou Recueil de pensées philosophiques tirées de ses ouvrages*, Berlin 1775.

49. Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 55, 65, 70.

50. Η έκδοση αυτή με τα πρώιμα κείμενα του Φρειδερίκου Β' είχε δημοσιευτεί στο Πότσδαμ σε τρεις τόμους στα 1749-1750, γνώρισε πολλές αναθεωρημένες εκδόσεις, αναρίθμητες πειρατικές και διακινήθηκε από τη STN· οι απόψεις του Φρειδερίκου Β' για τους κινδύνους που διατρέχουν οι νέοι όταν ξενιτεύονται (Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 65) εντοπίζονται στο «Épître IV à Rottenbourg. Sur les voyages», *Œuvres du philosophe de Sans souci*, Potsdam 1760, σ. 81.

νυμα ή ανώνυμα έργα του Βολταίρου: *Essai sur les mœurs, œuvres de M de V****,⁵¹ *Questions sur l'Encyclopédie*⁵² και η «Φιλοσοφία της Ιστορίας»⁵³ (*Philosophie de l'histoire*).⁵⁴ Κράτησα για το τέλος την αναφορά του Καταρτζή στη «Φιλοσοφία της φύσης»,⁵⁵ για την οποία έχουν υποδειχτεί δύο διαφορετικά πρότυπα: ωστόσο, είτε την ταυτίσουμε με την ευπώλητη *Philosophie de la nature* του Delisle de Sales⁵⁶ —σύμφωνα με τον Κ. Θ. Δημαρά—⁵⁷ ή με το άλλο ανώνυμο best-seller, το *Système de la nature* του D'Holbach —σύμφωνα με τον Π. Νούτσο—⁵⁸ παραμένουμε στο δίκτυο της STN και του παράνομου βιβλίου.

Για τον Καταρτζή, στο πλαίσιο της οικονομίας της γνώσης που εισηγείται, τα «φραντσέζικα» βιβλία με τις «βωμολοχίες πάνω στη Θεία Γραφή, τα πολιτικά και ηθικά» —ο «υπόκοσμος» του γαλλικού βιβλίου,

51. Το έχει υποδείξει ο Κ. Θ. Δημαράς, «Εισαγωγή», *Δημήτριος Καταρτζής. Δοκίμια*, Αθήνα, Ερμής 1974, σ. πδ', σημ. 1.

52. Για την ταύτιση του έργου βλ. Δημ. Γ. Αποστολόπουλος, «Καταρτζής και Βολταίρος», *Για τους Φαναριώτες. Δοκίμες ερμηνείας και μικρά αναλυτικά*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2003, σ. 223-229.

53. Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 51.

54. Το έργο εξακολούθησε να πωλείται ψευδώνυμα μέχρι τα 1796. Η άποψη βέβαια που είχε διαμορφώσει ο Καταρτζής για τον Βολταίρο δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί μέσα από την επαφή με τα ανώνυμα ή ψευδώνυμα κείμενα που διέθετε, αλλά, μάλλον, από τη δευτερογενή βιβλιογραφία: χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρει η αναφορά του στον Ζώιλο «του αιώνα μας» (Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 52), όπου παραθέτει στα γαλλικά και μεταφράζει στη συνέχεια ένα επίγραμμα του Alexis Piron, σατιρικού ποιητή και ορκισμένου εχθρού του Βολταίρου: το παράθεμα δεν αντλείται από κάποιο από τα έργα του Piron που διακινούνταν μέσα από το κανάλι του παράνομου βιβλίου, αλλά από το λήμμα «épigramme» της *Encyclopédie Méthodique, Grammaire et Littérature*, τ. 1, Παρίσι-Λιέγη 1782, σ. 730.

55. Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 51. Για το πληθωρικό του έργο βλ. Pierre Malandain, *Delisle de Sales philosophe de la nature (1741-1816)* [Studies on Voltaire... vol. 203-204], Οξφόρδη, The Voltaire Foundation, 1982.

56. Βλ. Israel, «The Trial of Delisle de Sales (1775-1777)», *Democratic Enlightenment...*, ό.π., σ. 675-683.

57. Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 477.

58. Παναγιώτης Νούτσος, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Τα όρια της διακινδύνευσης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005, σ. 56. Στο ίδιο έργο, που κυκλοφορούσε ανώνυμα, παραπέμπει συχνά ο Χριστόδουλος Παμπλέκης στο *Περί φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικών, μεταφυσικών, πνευματικών και θείων αρχών*, Βιέννη 1786, χωρίς, όπως έχει επισημάνει ο Π. Νούτσος (ό.π., σ. 368) να κατονομάζει τον συγγραφέα του.

η συμβολή του οποίου αποδείχτηκε σημαντική για τη διαμόρφωση των συνειδήσεων πριν από την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης⁵⁹ απομακρύνουν τους νέους από την πικρία της γνώσης και, κυρίως, από το ιδανικό του «Ρωμηού Χριστιανού»: θεωρεί όμως ότι υπό προϋποθέσεις, «αφού προκόψουν», μπορούν «να διαβάσουν τ' απηγορευμένα [...] και να ωφεληθούν απτά καλά πώχουν, και να μη βλαφτούν απτά στραβά που πλουτούν». ⁶⁰ Αυτόν τον «υπόκοσμο» στη λιμπερτίνικη εκδοχή της ερωτικής πεζογραφίας –και όχι γενικά και απαρέγκλιτα το μυθιστόρημα ως είδος– καταδικάζει ο Αλέξανδρος Κάλφογλου με περισσή αυστηρότητα, καθώς η Γαλλική Επανάσταση είναι πλέον γεγονός: «Λέγου· “έχομεν βιβλία και ρομάντσα γαλλικά· όλα τα άλλα τα βιβλία είναι μελαγχολικά” [...] Όθεν με αυτά τα φώτα, με φραντσέζικα χαρτιά/ αναιδώς οι νέοι βάζουν εις τα σπίτια των φωτιά [...]/οι ρομαντολόγοι νέοι, φωτισμένοι ευγενείς/ούτε πίστιν εις τα θεία, ούτε σέβας εις γονείς». ⁶¹ Τέλος, μέσα στον ίδιο «υπόκοσμο» είναι ανιχνεύσιμοι ορισμένοι τίτλοι (λ.χ. *Les bijoux indiscrets* του Diderot), ⁶² οι οποίοι έχουν υποδειχτεί ανάμεσα στα «υποκείμενα» του πλέον βέβηλου και τολμηρού πεζογραφήματος που διασώθηκε, της *Αληθούς Ιστορίας*, γνωστότερου ως «Ανώνυμος του 1789». ⁶³

Το δρομολόγιο Βιέννη-Βουκουρέστι πρέπει να ήταν πάντα ριψοκίνδυνο για τη μεταφορά του γαλλικού βιβλίου. Δύο στα τρία βιβλία του συνολικού σώματος των κατασχεμένων του Πούλιου βρίσκονται καταγεγραμμένα στους Καταλόγους που εξέδιδε η Επιτροπή Λογοκρισίας της

59. Darnton, «The High Enlightenment...», ό.π., Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/650404?seq=1>· βλ. και Darrin M. McMahon, «The Counter-Enlightenment and the Low-Life of Literature in Pre-Revolutionary France», *Past & Present* 159 (Μάιος 1998), 78-79.

60. Καταρτζής, *Τα Ευρισκόμενα*, ό.π., σ. 51, 65.

61. Βλ. *Επιστολαί Γ. Π. Κρέμον και Ηθική Στιχογραφία Α. Κ. Βυζαντίου*, Λειψία 1780, σ. 65.

62. Βλ. σχετικά Lia Brad-Chisacof, «Un portrait robot de l'Anonyme de 1789», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11 (1995-1996), 99-118· Νίκος Μαυρέλος, «Τα διακείμενα (ομολογημένα και μη)», *Η Επαρχία της Ανυπόκριτου*. *Είδη, διακείμενα, γλώσσα και νεοτερική ιδεολογία στην Αληθή Ιστορία («Ανώνυμος του 1789»)*, Αθήνα, Σοκόλης, 2016, σ. 91-108· Μάρκος Ξυδάκης, *Το ανάπτυγμα του φανταστικού τρόπου και η περίοδος του Διαφωτισμού. Το παράδειγμα της Αληθούς ιστορίας*, Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2017 (διπλωματική εργασία).

63. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, «Επίμετρο. Ο “Ανώνυμος του 1789”», *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Ερμής, ⁸2002, σ. 413-460.

Αυστρίας από το 1754 και εξής (είχε θεσπιστεί ως κρατικός θεσμός το 1751).⁶⁴ τα περισσότερα, μάλιστα, ήταν καταχωρισμένα κάτω από τον μεγαλύτερο βαθμό απαγόρευσης (*damnatur*) και δύο μόνο είχαν χαρακτηριστεί ως *erga schedam*, επιτρεπτά δηλαδή σε ειδικό κοινό κατόπιν αδείας.⁶⁵ Ανάλογη τύχη είχαν και τα έργα του Rétif και του Mercier, όπως και ορισμένα από αυτά που διάβαζε ο Καταρτζής. Οι ελευθερίες στη διακίνηση των ιδεών που είχαν παραχωρηθεί με διατάγματα του Ιωσήφ Β' το 1781 δεν συνεπάγονταν και άρση της λογοκρισίας, ενώ προέβλεπαν ελέγχους στα σύνορα, όταν τα βιβλία προορίζονταν για εμπόριο· απλά υπήρχε χαλαρότητα στην εφαρμογή των νόμων. Σταδιακά, όμως, τα διατάγματα αποσύρθηκαν. Ο ίδιος ο Ιωσήφ Β' το 1788, σκληραίνοντας τη στάση του απέναντι στη διακίνηση του βιβλίου, είχε επαναφέρει την αυστηρή λογοκρισία. Η έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης, όπως και της επανάστασης στις αυστριακές Κάτω Χώρες, οδήγησαν τον Λεοπόλδο Β', αδελφό της Μαρίας Αντουανέτας, από το 1792 και εξής στην εντατικοποίηση των προσπαθειών χειραγώγησης της κοινής γνώμης. Η εμπλοκή της Αυστρίας στον πόλεμο κατά της επαναστατημένης Γαλλίας το 1794 είχε συνοδευτεί με την επιβολή κατασταλτικών μηχανισμών και την εντατική επαγρύπνηση για τη δράση γάλλων πρακτόρων.⁶⁶ Τέλος, με πρόσφατο νόμο του Φραγκίσκου Β' στα 1795, είχαν καταργηθεί όλες οι ελευθερίες που προέβλεπε το διάταγμα του 1782, ενώ οι έλεγχοι στα σύνορα είχαν επεκταθεί και στα βιβλία που μεταφέρονταν για προσωπική χρήση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του κλίματος που επικρατούσε προσφέρει το *Tocsin des politiques*,⁶⁷ από τα κατασχεμένα του Πούλιου. Ο συγγραφέας

64. Βλ. σχετικά, Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «“Non admittitur impressio”: Η ελληνική βιβλιοπαραγωγή και η βιεννέζικη λογοκρισία (1780-1832)», *Έλεγχος ιδεών και λογοκρισία από τις απαρχές της ελληνικής τυπογραφίας μέχρι το Σύνταγμα του 1844, Πρακτικά Συνεδρίου, Λευκωσία, 18-20 Νοεμβρίου 2015*, επιμ. Έλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Κατερίνα Δέδε, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ειρήνη Παπαδάκη, Αθήνα, ΠΕ/ΕΙΕ, 2018, σ. 255-262.

65. Οι κατάλογοι της αψβουργικής λογοκρισίας αποδελτιώθηκαν από το ερευνητικό πρόγραμμα «Zensur», το οποίο εκπονήθηκε από τον Daniel Syrový υπό την επιστημονική εποπτεία του Norbert Bachleitner στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης· βλ. <http://www.univie.ac.at/censorship/info.php>.

66. Βλ. Βάσω Σειρηνίδου, «Κοσμοπολίτικη μοναρχία και πολυεθνική πραγματικότητα. Η Βιέννη των Ελλήνων και του Ρήγα», *Μνήμων* 21 (1999), 189-200.

67. McMahon, «The Counter-Enlightenment...», ό.π., σ. 77-112.

Antoine Sabatier de Castres, καταχωρισμένος στους συντηρητικούς αντιφιλοσόφους⁶⁸ και απαξιωμένος από τους φιλοσόφους για την επίμονη δυσφήμιση του Βολταίρου, όχι μόνο δεν υπερασπιζόταν το δίκαιο της επανάστασης στο Μπραμπάντ, αλλά, χάρη στα κολακευτικά του λόγια προς τον Λεοπόλδο Β', είχε κερδίσει μια ωραία φιλοξενία στη Βιέννη, η οποία, όμως, είχε μία περιπλοκή: τη δεκαπεντάμηνη φυλάκισή του μέχρι το 1796, καθώς στα χρόνια της αποκάλυψης της ιακωβίνικης συνωμοσίας κατηγορήθηκε ότι ήταν πράκτορας της Συμβατικής Συνέλευσης.⁶⁹

Ωστόσο, το εμπόρευμα του Πούπλιου Μαρκίδη Πούλιου δεν κατασχέθηκε στα αυστριακά συνοριακά φυλάκια: όπως και άλλοι έμποροι ή βιβλιόφιλοι ταξιδιώτες που είχαν προηγηθεί, διέφυγε τον έλεγχο. Για την κατάσχεση του αποθέματος έξω από την αψβουργική επικράτεια έπρεπε να υπάρξει καταγγελία εκ των έσω: όπως υποδεικνύει η επιστολή του καγκελάρου Thugut προς τον αυστριακό πρόξενο (Βιέννη, 14 Μαρτίου 1797), η τύχη του Πούπλιου, όπως και του εμπορεύματός του, βρισκόταν στα χέρια του ηγεμόνα:

«Πολύ καλά έκαμε η Εξοχότης σας και απηγόρευσε κατόπιν απαιτήσεως του κυρίου Ηγεμόνος [...] την περαιτέρω διάδοσιν της περιέργου συλλογής βιβλίων μεταξύ των εκεί βογιάρων και κατοίκων, εφ' όσον ο Ηγεμόν έχει το αναφαίρετον δικαίωμα να επιτρέπει ή όχι εις στην επικράτειάν του την φανεράν ή την κρυφήν πώλησιν τοιούτων φθοροποιών προϊόντων του πνεύματος.»

Ηγεμόνας της Βλαχίας (Αύγουστος 1796-Νοέμβριος 1797) ήταν ο Αλέξανδρος Υψηλάντης. Για την πρώτη του ηγεμονία (1774-1782) —τη «χρυσή εποχή της Βλαχίας»— καταχωρίστηκε στην ιστορία ανάμεσα στους υποστηρικτές του Διαφωτισμού, χάρη στις πολλές μεταρρυθμίσεις που εισηγήθηκε: ανάμεσα σε αυτές και τη ριζική αναδιοργάνωση των Ηγεμονικών Ακαδημιών, όπου μάλιστα επέβαλε τα γαλλικά ως υποχρεωτικό μάθημα.⁷⁰ Ο Υψηλάντης, όπως λοιπόν συνάγεται, είχε τρεις

68. Israel, *Democratic Enlightenment...*, ό.π., σ. 772.

69. Hervé Guenot, «Sabatier de Castres», *Dictionnaire des journalistes (1600-1789)*, <http://dictionnaire-journalistes.gazettes18e.fr/journaliste/723-antoine-sabatier-de-castres>.

70. Const. G. Giurescu, «Un remarquable prince phanariote: Alexandre Ypsilanti, voévode de Valachie et de Moldavie», *Symposium. L'Époque Phanariote, 21-25 octobre 1970*, Θεσσαλονίκη, Institut of Balkan Studies, 1974, σ. 61-69 και

εναλλακτικές λύσεις: α) να επιτρέψει τη φανερή πώληση των βιβλίων, ίσως και το πιο δύσκολο, δεδομένης και της αντίδρασης των βογιάρων που είχαν καθοριστικό ρόλο στη Βλαχία· β) να τα αφήσει να διακηνηθούν (κάτω από το πανωφόρι), όπως στη Γαλλία στα χρόνια του Παλαιού Καθεστώτος, ή γ) να προχωρήσει σε καταγγελία. Γνωστός από παλαιότερα για τις φιλικές του σχέσεις με τους Αυστριακούς,⁷¹ χάρη, άλλωστε, στους οποίους είχε εξασφαλίσει την πρόσφατη επαναφορά του στον θρόνο της Βλαχίας,⁷² επέλεξε την καταγγελία. Ο Υψηλάντης ευθυγραμμίστηκε, λοιπόν, με την αντιγαλλική πολιτική των Αψβούργων, που προφανώς εξέφραζε και τα αντιδημοκρατικά του πλέον φρονήματα, όπως και του γιου του Κωνσταντίνου, στη θέση του Μεγάλου Δραγουμάνου.⁷³ μάλιστα ο τελευταίος θα ζητούσε τον Ιούλιο του 1797 από τον πρεσβευτή της Αυστρίας στην Κωνσταντινούπολη την παύση της *Εφημερίδος*.⁷⁴

Ariadna Camariano–Cioran, *Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, 1974, σ. 43-51.

71. Οι σχέσεις αυτές του είχαν στοιχίσει παλαιότερα (1782) πεντάμηνη εξορία σε μοναστήρι της Ρόδου.

72. Κατά τον πρόσφατο Ρωσο-τουρκικό πόλεμο, επιλέγοντας την εθελούσια αιχμαλωσία από τους Αυστριακούς, φιλοξενήθηκε στη Μοραβία μέχρι να εξασφαλίσει την εγγύησή τους για την ακεραιότητά του για να επανέλθει στη Βλαχία, βλ. σχετικά Χαράλαμπος Αθ. Μηνάγλου, *Οι Φαναριώτες και η οθωμανική διπλωματία στα τέλη του ΙΗ' αιώνα. Ο Κωνσταντίνος Καρατζάς ο Μπάνος στην αυλή του Φρειδερίκου-Γουλιέλμου Β' της Πρωσίας*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2019, σ. 292-296. Χαρακτηριστική είναι η θερμή υποδοχή που επιφύλαξε στη σύζυγο του von Herbert-Rathkeal, πρεσβευτή της Αυστρίας στην Κωνσταντινούπολη, κατά το πέρασμά της από το Βουκουρέστι στον δρόμο για τη Βιέννη, τον Μάιο του 1797, δηλαδή δύο μήνες μετά την κατάσχεση των βιβλίων, όπως καταχωρείται στις ανταποκρίσεις της *Εφημερίδος*, 19.5.1797, σ. 455 και 19.6.1797, σ. 567-568.

73. Στα ανακριτικά έγγραφα των αυστριακών αρχών περιγράφεται ως «πολέμιος των δημοκρατικών και των επαναστατικών ως ο πατήρ του και συνδεδεμένος μετά των συμφερόντων της υγιεινότητας του έθνους μερίδος», βλ. Λεγράνδ, «Άγνωστα έγγραφα...», ό.π., σ. 149. Αξίζει να προστεθεί ότι την 1 Δεκεμβρίου του 1798 θα συνυπέγραφε την άδεια να εκδοθεί από το πατριαρχικό τυπογραφείο το «βιβλιάριον κατά των αθεοτάτων λιμπερτίνων» ή *Απολογία Χριστιανική του Αθανάσιου Πάριου* για την προσγραφή στον Πάριο και τις αντιδράσεις του Πατριαρχείου απέναντι στη Γαλλική Επανάσταση, βλ. Δημ. Γ. Αποστολόπουλος, *Η Γαλλική Επανάσταση στην τουρκοκρατούμενη ελληνική κοινωνία. Αντιδράσεις στα 1798*, Αθήνα 1989 (η αναφορά στον Κωνσταντίνο Υψηλάντη στη σ. 55).

74. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Έρευναί εν ταις βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης», *Νέος Ελληνομνήμων* 21 (1917), σ. 381-382.

Ο Πούπλιος Μαρκίδης Πούλιος υπήρξε επαγγελματίας του βιβλίου, αλλά και στρατευμένος στη διαμόρφωση μιας δημοκρατικής, αν όχι επαναστατικής συνείδησης. Αντιλαμβανόμενος την αυξημένη ζήτηση όχι μόνο πλέον για το βιβλίο του Παλαιού Καθεστώτος, αλλά και για εκείνο που είχε αναδυθεί στο πλαίσιο της νέας «επαναστατικής» συνθήκης, ανταποκρίθηκε· φαίνεται όμως ότι έπεσε έξω στις εκτιμήσεις του: δεν υπολόγισε καλά τη σκλήρυνση των μηχανισμών ελέγχου και καταστολής που αναπτύσσονταν απέναντι στη διάδοση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, τα σημάδια που άφησε το ματαιωμένο εγχείρημά του ανοίγουν ένα νέο κεφάλαιο για τους δρόμους μεταφοράς και διακίνησης του γαλλικού, και, πρωτίστως, παράνομου ή/και απαγορευμένου βιβλίου, του βιβλίου που αγνόησε τα κρατικά σύνορα, στα ελληνόφωνα περιβάλλοντα των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών· μας προσκαλούν να αναγνωρίσουμε και να εκτιμήσουμε τη συμβολή που είχε ο γαλλικός λογοτεχνικός («υπόκοσμος») στην ωρίμανση του νεοελληνικού Διαφωτισμού, που, όπως συχνά προαναφέρθηκε, ήταν αυτός που επωμίστηκε σε σημαντικό βαθμό τη διάδοση των φιλοσοφικών ιδεών στον ευρωπαϊκό χώρο.

ΣΤΕΣΗ ΑΘΗΝΗ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Κατάλογος των απαγορευμένων βιβλίων κατά χρονολογική σειρά

Με έντονα στοιχεία μεταγράφονται οι τίτλοι από το αρχαιακό έγγραφο που δημοσίευσε ο E. Hurmuzaki. Ακολουθεί ο τίτλος όπως αντιστοιχίσθηκε και βιβλιογραφήθηκε με βάση την πρώτη έκδοση (χρονολογία και τόπος) εκτός αν στην καταγραφή του Merkelius υποδεικνύεται διαφορετική έκδοση. Εντός αγκύλης αναγράφονται τα ονόματα των συγγραφέων, στα οποία έχουν προσγραφεί τα ανώνυμα ή ψευδώνυμα έργα. Οι σημάνσεις παρανομίας ή/και απαγόρευσης καταχωρούνται σε παρένθεση, παραπέμποντας στις αντίστοιχες συντομογραφημένες πηγές: STN = Société Typographique de Neuchâtel· WZ = Wien Zensur (Αυστριακή Λογοκρισία): damnatur = απαγορευμένα, erga schedam = επιτρεπτά υπό προϋποθέσεις· Κόλαση = Η «Κόλαση» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας· Βασίλη = Τα κατασχεμένα βιβλία που βρέθηκαν στις αποθήκες της Βασίλης το 1789.

1. Aconti (Jac.), *Stratagemata Satanac, libri VIII cum ejusdem Epistola*

Acontius, Jacobus, *Satanæ stratagemata libri octo: Accessit eruditissima epistola de ratione edendorum librorum, ad Johannem Vuolfium Tigurinum eodem authore*, Basilea ¹1565

(Index librorum prohibitorum 1596)

- ✓ Αρχαίτες επανεκδόσεις. Εκκλησιαστική ιστορία, Μεταρρύθμιση, Ανεξιθρησκία

2. Vénus dans le Cloître

Abbé du Prat [Jean Barrin ή François du Chavigny de la Bretonnière], *Vénus dans le cloître ou La religieuse en chemise*, ¹1682

(STN, WZ/damnatur, Κόλαση)

- ✓ Διάσημο best-seller με 22 τουλάχιστον επανεκδόσεις μέχρι το 1762. Πορνογραφία, αντικληρικαλισμός, σεξουαλική υποκρισία του κλήρου

3. Venette, la Génération de l'homme ou tableau de l'amour Conjugal, II tomes

Nicolas M. Venette, *La génération de l'homme, ou tableau de l'amour conjugal, considéré dans l'état du mariage*, Cologne ¹1706

(STN, WZ/damnatur/erga schedam)

- ✓ Best-seller με πολλές ανατυπώσεις. Πραγματεία: Ανατομία, Φυσιολογία,

Ιατρική, Βιολογία, Μαιευτική, αναπαραγωγή του ανθρώπου, σχέσεις των δύο φύλων, σεξουαλική επαφή. Πορνογραφία, Ερωτική λογοτεχνία

4. Amans (les) Cloîtrés, ou l'heureuse inconstance

*Les Amans Cloîtrés, ou l'heureuse inconstance, nouvelle par M.P****, Cologne 1698

✓ Best-seller, ερωτική νουβέλα

5. Themidore

[Godard d'Aucourt], *Thémidore ou mon histoire et celle de ma maîtresse*, La Haye [Paris] 1745

(STN, WZ/damnatur, Βαστίλη)

✓ Πολλές ανατυπώσεις. Ερωτικό μυθιστόρημα, λιμπερτίνικη λογοτεχνία

6. Vestale la fausse, ou l'ingrate Chanoinesse

[Audidier], *Vestale la fausse ou l'ingrate Chanoinesse*, Cologne 1710

(WZ/damnatur)

✓ Αισθηματική νουβέλα

7. Bi Bi

[François Antoine Chevrier], *Bi Bi, conte traduit du chinois par un français. Première et peut être dernière édition à Mazuli, Khilo-Khula, l'an de Sal-Chodai 623 Mazuli et l'âge du traducteur 24* [Paris 1746]

(WZ/damnatur)

✓ Λίβελος· λιμπερτίνικο σκανδαλοθηρικό αφήγημα· σάτιρα, παρωδία, κριτική των ηθών

8. Cousin de Mahomet, en 2 tomes

[Fromaget, Nicolas], *Le Cousin de Mahomet*, Constantinople [Paris] 1751

(STN, WZ/damnatur)

✓ Ανατολίτικο, πικαρικό, ερωτικό και περιπετειώδες μυθιστόρημα· κριτική της ζωής και των ηθών στα σαράγια

9. Délices du Cloître ou la nonne éclairée

Délices du Cloître ou la nonne éclairée [La Haye:] 1761

(WZ/damnatur, Κόλαση)

✓ Πορνογραφικό αφήγημα. Μίμηση του *Vénus dans le cloître*

10. Amusement des dames

[François-Antoine Chevrier], *Amusement des dames ou recueil d'histoires galantes tirées des meilleurs auteurs de ce siècle*, La Haye 1740

(WZ/damnatur)

✓ Σατιρικά διηγήματα

ή

L' amusement des dames 1756

Συλλογή με τραγούδια

και το πιθανότερο:

[François-Antoine Chevrier], *Les Amusemens des dames de B...[ruxelles]. Histoire honnête et presque édifiante composée par feu le Chevalier de Ch... et publiée par l' auteur du «Colporteur»*, Rouen 1762

(WZ/damnatur)

✓ Λιμπερτίνικη λογοτεχνία, σατιρικό μυθιστόρημα

11. Discours Philosophiques ou la Philosophie de l'histoire par Bazin

[Voltaire], *Discours Philosophiques ou la Philosophie de l' Histoire par Bazin*, Amsterdam 1765

(STN, WZ/damnatur)

✓ Ερμηνευτική προσέγγιση της αρχαίας ιστορίας· φιλοσοφία της ιστορίας· προπαγανδιστικό έργο (συμπεριλήφθηκε στη συνέχεια στο *Essai sur les mœurs*)

12. Histoire d'Iwan Empereur de Russie

[Eléazar de Mauvillon], *Mr de M****, Histoire de la vie, du règne et du détronement d'Iwan III=VI, empereur de Russie, assassiné à Schlüsselbourg dans la nuit du 15 au 16 Juillet 1764*, Londres [Lausanne] 1766

(STN, WZ/damnatur)

✓ Σκανδαλοθηρική χρονογραφία, ρωσική πολιτική

13. Confessions (les) de Mainville Mademoiselle, en 2 tomes

[Jean Louis Galtier], *Les Confessions de Mademoiselle de Mainville, Duchesse De***, à la Comtesse de N***, Son Amie*, Paris 1768

✓ Αισθηματική νουβέλα

14. La jolie femme du jour

[Nicolas-Thomas Barthe], *La jolie femme ou la femme du jour*, Amsterdam 1769

(WZ/damnatur)

✓ Ερωτικό μυθιστόρημα· παρωδία της κοινωνικής ελαφρότητας του Παλαιού Καθεστώτος

15. Confidences d'une jolie femme, première, seconde partie

[Mlle d'Albert], *Confidences d'une jolie femme*, Neuchâtel 1775

(STN)

✓ Αισθηματικό ηθολογικό αφήγημα μαθητείας για κορίτσια

16. Philosophie de la Nature, VI tomes, à Londres

[Delisle de Sales], *De la Philosophie de la nature*, Londres ³1777 (Amsterdam ⁴1770)

(STN, Βαστίλη, WZ/damnatur)

✓ Από τα μεγάλα best-sellers. Φιλοσοφία, Φυσικός νόμος, θεισμός

17. Viellard du Mont Caucase par Monsieur Volontaire

[Voltaire], *Le Vieillard du Mont-Caucase aux juifs portugais, allemands et polonois, ou Réfutation du livre intitulé Lettres de quelques juifs portugais, allemands et polonois*, in 12. Paris 1776. Ouvrage attribué à un ami de l'auteur de *La Henriade*; orné du portrait de M. de V***, Rotterdam, 1777

(WZ/damnatur: *Un Chrétien Contre Six Juifs*)

✓ Πρώτη εκδοχή του *Un chrétien contre six juifs* (1776): αντιρρητικό έργο, κριτική στις βεβαιότητες των Γραφών, στην άγνοια και τον φανατισμό των Εβραίων την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης. Προφανώς η ταυτότητα του συγγραφέα ήταν γνωστή στον Merkelius, όπως συνάγεται από τη λαθασμένη γραφή του ονόματος: Vol[on]taire

18. L'histoire de la Guerra fra i Russia i Turei con figure e Mappe

[Louis-Félix Guynement de Kéralio], *Histoire de la dernière guerre entre la Russie et la Turquie: et particulièrement de la campagne de MDCCLXIX, avec ix cartes*, Paris 1777

(STN: είχε τυπωθεί με βασιλικό προνόμιο)

✓ Ιστορικό έργο για τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1769

19. Histoire d'un bon François, un l'Espion d'un nouvelle Espion

[Rémy Dalauney], *Histoire d'un pou françois, ou l'espion d'une nouvelle espèce, tant en France qu'en Angleterre. Contenant les portraits de personnages intéressants dans ces deux Royaumes*, Paris 1781

(STN, Βαστίλη, WZ/damnatur)

✓ Σατιρικός και αθυρόστομος πολιτικός λίβελλος (με τη μορφή της αυτοβιογραφίας μιας ψείρας που μετακινείται στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, πετώντας πάνω στα κεφάλια γνωστών προσωπικοτήτων)

20. Le désœuvré ou l'Espion du Boulevard du Temple

[Mayeur de Saint-Paul], *Le désœuvré ou l'Espion du Boulevard du Temple, Contenant les annales scandaleuses & véridiques des directeurs, acteurs & saltimbanques du boulevard, avec un résumé de leur vie & mœurs par ordre chronologique*, Londres 1782

(STN, Βαστίλη, WZ/damnatur)

✓ Συλλογή με δυσφημιστικά ανέκδοτα για ηθοποιούς του Παρισιού

21. Aveux (les) d'une galante femme ou lettres

[Cornelie Wouters], *Les aveux d'une femme galante ou lettres de Madame la Marquis de * à Mylady Fanny Stapleton*, London 1782

(STN)

✓ Πλασματικό αισθηματικό πεζογράφημα σε επιστολική μορφή

22. Stiepan Anibale d'Albanic, ou l'Alcoran des Princes destinés au tronc

[Zannowich, Stephano], *Stiepan-Annibale d'Albanie à Frédéric Guillaume de Prusse. Épître pathétique, philosophique, historique etc... ou l'Alcoran des princes destinés au trône* (traduit de la 10e édition Italienne), St Petersburg [Paris] 1783

(STN)

✓ Ανθολογία με αξιώματα, συμβουλές πολιτικού περιεχομένου, ιστορικές απάτες και πλάνες με αποδέκτη τον ανιψιό του Φρειδερίκου της Πρωσίας. Ο συγγραφέας, γνωστός με το ψευδώνυμο Castriotto, συνιστά ιδιαίτερη περίπτωση τυχοδιώκτη που σαγήνευσε την εποχή του

23. Ma conversion

M.D.R.C.D.M.F. [Le Comte de Mirabeau], *Le libertin de qualité ou ma conversion*, Neuchâtel 1784

(STN, Κόλαση)

✓ λιμπερτίνικο πορνογραφικό μυθιστόρημα, αφιερωμένο στον Σατανά

24. Lettres d'un Chanoine Pénitentier de la Métropole.

[De Doyar, Pierre], *Lettres d'une Chanoine Pénitentier de la Métropole de... L*** à un Chanoine Théologal de La Cathédrale de ***... Sur Les Affaires de La Religion*, [Liège] 1785

✓ Αντίθεση στη θρησκευτική πολιτική του Ιωσήφ Β' από την πλευρά των Ιησουιτών

25. Opuscules poétiques de Monsieur de Cubière

Monsieur de Cubières [Dorat Cubières], *Opuscules poétiques*, Orléans 1784, 1786

(WZ/damnatur άλλα έργα του συγγραφέα)

✓ Φευγαλέα ερωτική ποίηση

26. Almanach nouveau de l'an passé

[Sylvain Maréchal ή Joseph Vaselli], *Almanach Nouveau de l'An Passé où l'on annonce les choses arrivées, et qui arriveront encore ouvrage curieux et profond, proposé par souscription*, Genève 1785-1786

(WZ/damnatur)

✓ Ημερολόγιο με ανέκδοτα, περίεργα και αφηγήματα

27. Mirabeau, Denonciation de l'agiotage du Roi à l'Assemblée des Notables

Comte de Mirabeau, *Dénonciation de l'agiotage au Roi à l'Assemblée des notables*, χ.τ. 1787

(STN, WZ/damnatur άλλα έργα του συγγραφέα)

- ✓ Λίβελος κατά της οικονομικής πολιτικής του Calonne, υπουργού των Οικονομικών του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ και της Εταιρείας των Ινδιών

28. Mémoires, vie d'aventures de Thononhouan, Roi d'une Nation Indienne

Mémoires, vie et aventures de Tsonnonhouan, roi d'une nation indienne appelée les Têtes Rondes & traduits librement de l'anglois, Basle 1787

- ✓ Σατιρικό πεζογράφημα που διαδραματίζεται στη Βόρεια Αμερική. Το θέμα του «αγαθού άγριου». Προτεσταντισμός

29. Confessions du Comte de C

[Cagliostro Comte de Cagliostro, Alessandro, ψευδώνυμο του διάσημου μαγού και τέκτονα Giuseppe Balsamo], *Confessions du comte de C****: Avec l'histoire de ses voyages en Russie, Turquie, Italie, et dans les pyramides d'Égypte*, Au Caire et à Paris 1787

(WZ/damnatur άλλα έργα του συγγραφέα)

- ✓ Ταξιδιωτικό, βιογραφικό αφήγημα με ιστορικά ψεύδη

30. Caninomanie ou l'impôt favorable

La Caninomanie, ou l'impôt favorable dans toutes les circonstances, et surtout dans les conjonctures présentes. Traduit et donné au public patriote, par très politique et très preux César, chien de haute lignée et de grand parentage; Secrétaire-Interprète de l'Aéropage des Chiens, pour la langue franque et serviteur de M. le Chavalier de Trévigny, fils de Falaise, A Caninopolis, Paris 1789

- ✓ Σατιρικός λίβελος για την πρόταση να επιβληθεί φορολογία στους σκύλους, προκειμένου να καλυφθεί το δημόσιο έλλειμμα μέσα στη χρονιά που κηρύχθηκε η Γαλλική Επανάσταση με τη μορφή απομνημονευμάτων ενός σκύλου

31. Essais historiques sur la vie de Marie Antoinette d'Autriche

[Goupil Pierre-Étienne-Auguste ή/και Brissot Jacques Pierre], *Essais historiques sur la vie de Marie-Antoinette d'Autriche, Reine de France; pour servir à l'histoire de cette princesse*, Londres 1789

(STN, Βαστίλη, Κόλαση, WZ/damnatur)

- ✓ Best-seller. Μυθιστορηματική σκανδαλοθηρική βιογραφία, λίβελος για τη Μαρία Αντουανέτα. Κορυφαίο δείγμα της λιμπερτίνικης πολιτικής και ερωτικής λογοτεχνίας

32. Histoire Politique de la Révolution en France, 2 tomes

[Lescène des Maisons, Jacques], *Histoire Politique de la Révolution en France ou correspondance entre Lord D*** et Lord ****, Londres [Paris] 1789

(STN)

✓ Ιστορική αφήγηση της Γαλλικής Επανάστασης· υπεράσπιση της συνταγματικής θεωρίας και των δικαιωμάτων του λαού

33. Frederic II. Roi de Prusse, Palladion ou lagiote aux quels etc

Στην αναλυτική αναγραφή των περιεχομένων του τόμου ο τίτλος παραδίδεται ως εξής:

Palladion Poëme, en 6 Chants par Frederic II. Roi de Prusse, auquel on a ajouté plusieurs Pièces intéressantes tirées du Porte feuille de Monsieur Darget ci devants Secrétaire de Sa Majesté 1788

Le Palladion. Poème en six chants par Frédéric II, roi de Prusse. Auquel on a ajouté plusieurs pièces intéressantes tirées du porte-feuille de M. Darget, 1788 (STN, WZ/damnatur)

✓ Πειρακτική, αυτόνομη, έκδοση του τέταρτου τόμου των *Les œuvres posthumes de Frédéric le Grand, roi de Prusse* [Bâsle], 1788

Αναλυτική καταγραφή των περιεχομένων:

«**Palladion**»

✓ Κωμικο-ηρωικό επικό ποίημα (στα πρότυπα του απαγορευμένου *La Pucelle d'Orléans* του Βολταίρου)· αναφέρεται στον πόλεμο της αυστριακής διαδοχής, σατιρίζοντας τις δεισιδαιμονίες των καθολικών της Αυστρίας. Πρώτη δημοσίευση στην ιδιωτική έκδοση *Oeuvres du Philosophe de Sans Souci*, 1749-1750

Épître à Milord Baltimore sur la liberté

«Épître à Milord Baltimore sur la liberté»

✓ Ο αποδέκτης, φιλοξενούμενος στο Σαν Σουσί και οπαδός των ιδεών του Φρειδερίκου Β' και του Βολταίρου

Épître, sur la Mechanceté des hommes 1761

Épître à Katt 1761

✓ Ο αποδέκτης, στον λογοτεχνικό κύκλο του Φρειδερίκου Β'

L'École du monde, Comédie en 3 actes, faite par Monsieur Satyricus, pour être jouée incognito

✓ Οψίτυπη έκδοση της κωμωδίας που σατίριζε πρόσωπα της εποχής και είχε ανέβει επανειλημμένα στο θέατρο του Φρειδερίκου Β'.

Pensées sur la religion en chapitres XVI

1. S'il nous est permis d'examiner notre religion, ex XII Paragraphes
2. Du même sujet
3. Des preuves que doit avoir la véritable religion et des conditions que les preuves demandent
4. Des Miracles
5. Des Prophéties et des prophètes
6. Des Martyrs
7. De l'écriture sainte
8. De Jesus Christ. Jesus Christ était un homme comme Mahomet etc.
9. De l'église et des concils. L'église n'est d'autres chose qu'une société d'hommes
10. Des Pères de l'église
11. Des Sacremens, tout était figure e ceremonie dans l'ancien testament
12. De la trinité
13. Du Pêché original
14. De l'idée que nous devons avoir de Dieu, et qu'il n'a point révélé aux hommes un culte particulier dont il eut voulu être honoré
15. Que la religion n'est pas nécessaire pour la société civile qu'elle tend à la détruire, et qu'elle retient dans les bornes légitimes moins de personnes qu'on ne pense
16. De l'existence d'un être suprême, de la conduite qu'un homme doit garder dans sa vie

Ψευδεπίγραφη απόδοση στον Φρειδερίκο Β'. Πιστή μεταφορά των κεφαλαίων από το προσγραφόμενο στον César Chesneau du Marsais, *Examen de la religion dont on cherche l'éclaircissement de bonne foi, ouvrage attribué à Mr De Saint-Evremond traduit de l'anglais de Gilbert Burnet*, Amsterdam 1745 (WZ/damnatur)

✓ Best-seller της εκλαίκευσης της αθεΐας, τυπωμένο παράνομα, και σταθερά απαγορευμένο

34. Histoire de la Belgique République, III tomes avec figures

La République Belgique, 3 tomes avec figures, à Rome Chez les frères Gracques, Imprimeurs de la liberté & libraires de la République, 1789-1790 (WZ/damnatur)

✓ Ιστορία του Βελγίου

35. De la Souveraineté du peuple, II tomes, à Paris 1790

Marchamont Needham, *De la Souveraineté du peuple et de l'excellence d'un état libre*, par traduit de l'anglais et enrichi de notes de J.-J. Rousseau,

Mably, Bossuet, Condillac, par Théophile Mandar, Paris 1790

(WZ/damnatur)

- ✓ Σχολιασμένη μετάφραση της πραγματείας *The Excellency of a Free-State* (1656) με υποσημειώσεις από γάλλους φιλοσόφους. Πολιτική και διακυβέρνηση—Δημοκρατία—Δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών

36. Cijane, Roman grec

[baron de Bilderbeck], *Cyane, Roman grec*, Strasbourg 1790

- ✓ Ποιμενικό αρχαιόθεμο μυθιστόρημα, εμπορούμενο από την αισιοδοξία της Γαλλικής Επανάστασης

37. Histoire de la Convocation et des Elections aux États généraux en 1789

Jean-Louis Giraud-Soulavie, *Histoire de la convocation et des élections aux États Généraux en 1789*, Paris 1790-1791

(WZ/damnatur και erga schedam για άλλους τίτλους του συγγραφέα)

- ✓ Μαρτυρία για τη Γαλλική Επανάσταση

38. Prisonnier d'état, ou tableau historique de la Captivité de I. Cs

J.C.G. le Prévôt de Beaumont, *Le prisonnier d'état ou tableau historique de la captivité durant vingt deux ans deux mois, écrit par lui-même* Paris 1791

- ✓ Αναδρομική αφήγηση πολιτικού κρατουμένου της Βαστίλης, που στιγματίζει την κρατική κερδοσκοπία με την τιμολόγηση του σιταριού (συνθήκη της πείνας, 1762)

39. Linguet, Collection des ouvrages relatifs à la révolution de Brabant

Linguet, Simon-Nicolas, *Collection des ouvrages relatifs à la révolution de Brabant*, Paris, 1791

(WZ/damnatur)

- ✓ Συλλογή κειμένων για την επανάσταση του Μπραμπάντ που ασκούν κριτική κατά του Ιωσήφ Β΄

40. Sabatier (par) le Tocsin des Politiques

Sabatier de Castres, Antoine, *Le Tocsin des Politiques*, Paris 1791

(WZ/damnatur)

- ✓ Υποστήριξη της πολιτικής του Λεοπόλδου Β΄ της Αυστρίας και επίκριση της επανάστασης στο Βέλγιο

41. Cathérine ou la forêt de Zewelyen

[Jean Mourer Nicholson], *Catherine ou la forêt de Lewelyn*, Lausanne 1792

- ✓ Επιστολικό αισθηματικό μυθιστόρημα

42. Lettres de Père Manuel lieu des Administrations en 1789 sur la révolution, Paris

Les lettres de P. Manuel, l'un des administrateurs de 1789, sur la Révolution, recueillies par un ami de la constitution (Juin 1789-novembre 1790), Paris 1792

- ✓ Λόγοι και δοκίμια, με αναφορές στη φυλάκιση στη Βαστίλη και τις καταχρήσεις του Παλαιού Καθεστώτος

43. Manuel du Citoyen

S...P...D...M...S...J... [Simon-Pierre Merard de Saint Just], *Manuel du citoyen. Étrennes patriotiques, ou manuel du citoyen dédié aux Société des Amis de la Constitution. Séantes dans tout l'empire*, Paris 1792

(WZ/damnatur)

- ✓ Πραγματεία που υπερασπίζεται την ισότητα του πολίτη και τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης

44. Journal d'une esclave Persiane

[Amelia Evans Barry], *Journal d'une esclave Persanne*, traduction libre de l'anglais, Paris 1792, Genève 1792

- ✓ Μετάφραση του *Memoirs of Maria, a Persian Slave*, London 1790. Καταγγελία της δουλείας και της οθωμανικής καταπίεσης (η συγγραφέας είχε ζήσει στη Σμύρνη)

Βιβλιογραφικές πηγές (επιλογή)

Guillaume Apollinaire – Fernand Fleuret – Louis Perceau, *L'Enfer de la Bibliothèque nationale : Bibliographie méthodique et critique de tous les ouvrages composant cette célèbre collection, avec une préface, un index des titres et une table des auteurs*, Παρίσι, Bibliothèque des curieux, 1919.

Robert Darnton, *The Corpus of Clandestine Literature in France, 1769-1789*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton, 1995.

FBTEE: The French Book Trade in Enlightenment Europe. Mapping the Trade of the Société Typographique de Neuchâtel, 1769-1794. Σημειώνονται και τα κατασχεμένα βιβλία στη Βαστίλη με βάση βιβλιοπωλικό κατάλογο του 1789.

<http://fbtee.uws.edu.au/main>

Jeffrey Freedman, «Publishing Wars and the End of the French Enlightenment: *Les œuvres posthumes de Frédéric II*», *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte* Band 48 (2009), 109-148.

Komparatistik Wien Zensurdatenbank <https://www.univie.ac.at/zensur/>

- Antony McKenna, «Clandestine Literature», στο Michel Delon (επιμ.), *Encyclopedia of Enlightenment*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 2003, σ. 272-276.
- Etienne Gabriel Peignot, *Dictionnaire critique, littéraire et bibliographique des principaux livres condamnés au feu, supprimés ou censurés*, Παρίσι, Renouard, 1806, 2 τόμοι.
- Pascal Pia, *Les Livres de l'enfer, bibliographie critique des ouvrages érotiques dans leurs différentes éditions du XVIIe siècle à nos jours*, Παρίσι, Courlet et Faure, 1978.

Résumé

LES LIVRES CONFISQUÉS DE POUPLIOS MARKIDIS POULIOS

Une clé pour le trafic du livre français pendant
les années de maturation des Lumières néo-helléniques

L'aventure de l'imprimeur Pouplios Markidis Poullos à Bucarest en 1797 est bien connue : le fond de livres en langue étrangère qu'il avait illégalement importé a été confisqué par le consulat autrichien à la suite des actions entreprises par le souverain de Valachie, Alexandre Ypsilanti. Grâce à la liste des titres de ces livres conservée dans les archives autrichiennes (publiée par Hurmuzaki) et, surtout, grâce à la possibilité que nous avons d'accéder par Internet aux bibliographies, aux catalogues de bibliothèques et aux copies numérisées, il nous a été possible de reconstituer l'identité bibliographique de la quasi-totalité des œuvres confisquées. On constate que les livres français de l'Ancien Régime (traités philosophiques et/ou sur l'athéisme, ouvrages de politique et d'économie, satires anti-cléricales, chroniques scandaleuses, littérature érotique/pornographique, etc.) en constituent la plus grande partie. Il s'agit de «livres philosophiques» clandestins qui recensent l'inventaire de la mythologie de la décadence, du despotisme, de la corruption des mœurs, de l'hypocrisie sociale et de la transgression religieuse, tout en démasquant la spéculation et les scandales. Grâce à un réseau bien organisé ayant comme point de départ des

imprimeries qui s'activaient hors des frontières françaises —la plus connue étant la Société Typographique de Neuchâtel— ils étaient distribués dans toute l'Europe. Une partie des livres confisqués de Poullos pourrait provenir du stock de Thomas Trattner, imprimeur notoire qui vendait des livres français clandestins à Vienne et des réimpressions pirates de ces livres sur le territoire des Habsbourg. Mais il se peut aussi que ces ouvrages soient des contrefaçons provenant de l'imprimerie de Poullos. À en juger par les traductions et les références repérées (Rétif de la Bretonne, Delisle de Sales, Mercier, D. Katartzis) il semble que le «monde souterrain» du livre philosophique français —dont une partie importante avait été interdite par la censure autrichienne— avait réussi à pénétrer les cercles non seulement de la diaspora grecque mais aussi des Principautés Danubiennes et ceci avant la «décennie cruciale des années 1790». L'interdiction de la circulation des livres en 1797 est liée à la conversion idéologique d'Ypsilanti et à son alignement sur la politique anti-française des Habsbourg. Les ouvrages confisqués de Poullos ouvrent un champ de recherche fructueux sur la contribution des livres clandestins français à la maturation des Lumières. Une liste des titres des livres confisqués est jointe en annexe.

STESSI ATHINI